

KIELIÄ KELLON YMPÄRI: PERHE MONIKIELISYYDEN TUTKIMUKSEN KOHTEENA

Katja Mäntylä, Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos
Sari Pietikäinen, Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos
Hannele Dufva, Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos

Tämän artikkelin fokuksena on monikielisyys perheessä. Esittelemme tutkimusaineiston keruussa käyttämäämme kellotaulutehtävää, jonka avulla perheenjäsenet kirjaavat omia kielenkäyttötilanteitaan vuorokauden ajalta kellotaulua apuna käyttäen. Tehtävää täydentää perheenjäsenen haastattelu, jossa heidän kielenkäyttöään on mahdollista tarkemmin eritellä. Esittelemme yhden tapauksen avulla joitain keskeisiä metodisia huomioitamme. Suhteutamme tuloksia käsitykseemme kielten käytön vaihtelevasta ja tilanteisesta luonteesta. Tämän mukaan eri kielet nähdään resursseina, jotka joko tarjoutuvat ihmisten käytettäväksi tai voivat eri syistä johtuen jäädä käyttämättä.

Avainsanat: Monikielisyys, perhe, tutkimusmenetelmät, aineiston keruu.

JOHDANTO

Perhe – millainen se sitten olikin – on eräs yhteiskunnan perusyksiköistä. Kielitieteellisessä tutkimuksessa perhettä on kuitenkin tutkittu vasta vähän. Näin on laita myös kaksi- ja monikielisyystutkimuksessa, jota on tehty pääosin joko laajemmasta yhteisöllisestä sekä suppeammasta, yksilöllisestä näkökulmasta. Yhteisöllinen näkökulma on tarjonnut tutkimuksia kielivähemmistöjen asemasta, kieliasenteista, kielikoulutuksen tarjonnasta ja kielipolitiikasta (Aikio-Puoskari, 2006; Huss, 2008a; Länsman, 2008; Pietikäinen, 2008a).

Kirjoittajien yhteystiedot:

Katja Mäntylä

Sähköpostiosoite: kmantyla@campus.jyu.fi

Sari Pietikäinen

Sähköpostiosoite: sari.pietikainen@jyu.fi

Hannele Dufva

Sähköpostiosoite: hannele.t.m.dufva@jyu.fi

Jyväskylän yliopisto, University of Jyväskylä
Kielten laitos, Department of Languages

Yksilöllisestä näkökulmasta monikielisyyttä on tarkasteltu paljolti kahden tai useamman kielen omaksumisen kannalta. Perhettäkin on toki tarkasteltu jonkin verran (ks. esim. Yamamoto, 2001; Hoffman & Ytsma, 2004; Barkhuizen, 2006). Perhepiiriin keskittyvässä tutkimuksessa on tarkasteltu esimerkiksi lasten kaksikielisyyskasvatusta (Baker, 2000; ks. myös Morris & Korpijaakko-Huuhka, tässä numerossa), nuorten kaksikielisyyttä (Cruikshank, 2004), kaksikielistä parisuhdetta (Cools, 2004; Piller, 2002; Muikku-Werner, 2007) ja kaksikielisen perheen kotikielivalintoja (Tuominen, 1999). Suomalaisessa kontekstissa kaksikielisiä perheitä on tarkasteltu eniten suomenruotsalaisesta näkökulmasta (ks. esim. Herberts, 1991; 1997). Saamenkielisten perheiden monikielisyyttä sivuaa esimerkiksi Pietikäisen työryhmä (2008).

Tässä artikkelissa¹ kerromme perheen monikielisyyteen kohdistuvasta tutkimuksesta ja käyttämästämme tutkimusaineiston keruun

menetelmästä, jossa perheenjäseniä pyydettiin ns. kellotaulutehtävän ja siihen liittyvän haastattelun avulla kuvaamaan eri kielten asemaa perheessä ja perheenjäsenten toimissa.

PERHEEN MONIKIELISYYS

Oma näkemysemme monikielisydestä korostaa kieltenkäytön vaihtelevaa ja tilanteista luonnetta (ks. Dufva & Pietikäinen, tässä numerossa). Kieliä käytetään niin yksilön, perheen kuin yhteiskunnankin tasolla monimuotoisesti. Kieliä voidaanakin tällöin tarkastella erilaisina ja eri ympäristöille tyypillisinä *resursseina*, jotka toisaalta tarjoutuvat ihmisten käyttöön, mutta toisaalta voivat eri syistä jäädä käyttämättä. Kielten käyttöä mahdollistavat tai rajoittavat esimerkiksi kielipolitiikkaan, koulutukseen tai kieliasenteisiin liittyvät seikat. Eri kielet ja niiden käyttö sijoittuvat siten tavallaan *suhteisiin* käyttäjän ja tietyn ympäristön välillä. Tällöin on olennaista tarkastella kuka, missä, milloin, kenen kanssa ja miksi tiettyä kieltä käyttää (vrt. myös Hymes, 1974). Näissä suhteissa kielet saavat hyvinkin erilaisia painoarvoja ja arvostuksia. Mitä kieltä voi käyttää asioidessa? Kenen kanssa puhutaan ruotsia? Mikä kieli tarjoutuu käyttöön median kautta? Onko jollain kielistä prestiisi-asema? Tämä näkemys kielestä korostaa myös sitä, että kielten käyttäjillä ei ehkä olekaan aina hallussaan kokonaisia, monoliittisiä kieliä ('suomi', 'ruotsi', 'englanti'), vaan osittaisia, tilannekohtaisia kielenkäyttötapoja (ks. myös Pietikäinen & Mäntynen, 2009, Dufva ym., tulossa). Kielenkäyttäjä pystyy ehkä ymmärtämään tiettyä kieltä, muttei puhumaan sitä. Jotakin kieltä käytetään ehkä vain tiettyjen ihmisten – vaikkapa isoäidin – kanssa. Joidenkin kielten käyttö rajoittuu virtuaaliseen kanssakäymiseen, joistakin hallitaan matkailuun liittyvää sanastoa ja fraseologiaa jne.

Miten tällöin tulisi kuvata kielten käyttöä perheessä? Uri Bronfenbrenner (1979, 1993)

on ekologisessa ja systeemissä näkemyksessään lasten kasvusta ja kehityksestä kuvannut kasvuprosessia erilaisten systeemien kirjona ja kohtaamisina (ks. myös Launonen, 2008). Tämä ajattelutapa tuntuu sopivan myös meidän kuvaukseemme perheen monikielisydestä. Bronfenbrennerin teoriassa keskipisteenä on mikrosysteemi, sinin vuorovaikutuksen paikka, tässä tapauksessa siis perhe. Mikrosysteemeissäkin on jo mukana useita erilaisia rooleja ja ihmisten välisiä suhteita. Perheessä vuorovaikutukseen vaikuttavat esim. vanhempien ja lasten roolit, isän ja äidin roolit, puolisoiden roolit, mutta myös se, miten kyseiset roolit tässä nimenomaisessa mikrosysteemissä määrittyvät ja toimivat. Bronfenbrenner puhuu myös siitä, kuinka systeemin toimintaan vaikuttavat erilaiset sosiaaliset tai symboliset, esimerkiksi arvoihin ja arvostuksiin nivoutuvat, seikat. Nämä tarjoavat ihmisten toiminnalle tiettyjä mahdollisuuksia tai sulkevat niitä pois. Tässä tapauksessa olemme kiinnostuneita siitä, millaiset tekijät vaikuttavat eri kielten valintaan ja käyttöön.

Eri perheenjäsenten toiminnot erilaisissa verkostoissa merkitsevät samalla sitä, että mikrosysteemi verkostoituu toisten, laajempien tasojen systeemien kanssa. Teoriassaan Bronfenbrenner (1979, 1993) mainitsee mikrosysteemin lisäksi meso-, ekso- ja makrosysteemit, joissa toiminta tapahtuu ”laajenevissa” konteksteissa. Mesosysteemille ovat tyypillisiä kahden eri kontekstin väliset vuorovaikutussuhteet, esimerkiksi perheenjäsenten toiminta koulussa opettajan, luokkatovereiden ja muiden vanhempien kanssa. Eksosysteemeihin voisi Bronfenbrennerin luokittelun mukaan kuulua esimerkiksi sellainen toiminta ja päätöksenteko (alueen työelämä, talous, koulutus, kuntapolitiikka), joka vaikuttaa heidän elämäänsä, mutta jossa he eivät ole välttämättä välittömästi osallisena. Makrosysteemin tasolla tarkastellaan jo koko yhteiskunnalle ja kulttuurille tyypillisiin arvo-

ja ja toimintatapoja. Bronfenbrenner pyrkii osoittamaan, kuinka monet eri tasojen systeemit ovat yhtäaikaaisesti vaikuttamassa siihen, mitä aktuaalisesti tapahtuu. Näin myös kielenkäytössä: monikielisyiden toteutumista mahdollistavat, mutta myös rajoittavat monet seikat, kuten perheenjäsenten kielitaustat, kotikielen valinta, asuinpaikan kieliolot, koulun tarjoamat tai kieltämät mahdollisuudet, lainsäädäntö – ja yleinen asenneilmasto.

Perhe on siis mielestämme hyvä solmu-kohta monikielisyiden tarkasteluun – siinä valaistuvat sekä yksilön, yhteisöjen että koko yhteiskunnan toiminnot ja niiden dynaamiset suhteet. Perhehän tarjoaa useimmiten ajallisesti ensimmäisen tuen (scaffolding) lapsen kielenkäytölle ja näin ollen myös kielten käytölle. Nimekkään vähemmistökielten tutkijan Joshua Fishmanin (1991) mukaan kielen siirtyminen sukupolvelta toiselle on tärkein kielen säilymisen perusta, vaikkakaan se ei aina yksin riitä. Kieli ja siihen liittyvät asenteet, arvostukset ja taidot opitaan varhaisessa vuorovaikutuksessa vanhempien ja sisarusten kanssa. Isovanhemmat ja vanhempien kielisiin liittyvät muistot ja kertomukset kouluopetuksesta, oman kielen arvostuksesta tai stigmatisoinnista ovat osa perheen kieliperintöä, kun taas nuoremman polven uudet kokemukset ja käytänteet liittyvät yhteisön ja ympäristön tämän hetkiseen tilanteeseen.

Vaikka laajat, historialliset ja yhteiskunnalliset makrotason prosessit tuntuvat usein kaukaisilta, kohtaavat ne kuitenkin yksilöiden ja perheiden arjen, käytänteiden ja mahdollisuuksien mikrotasolla. Esimerkiksi Pohjoiskalotin monikielisiin perheisiin vaikuttaneita yhteiskunnallisia ja poliittisia prosesseja ovat olleet mm. kansallisvaltioiden synty ja siihen nivoutuva yksikielisyiden ideologia, kienvaihdos omasta kielestä enemmistökieleen, kielivähemmistöryhmien oma aktivismin nousu ja revitalisaatiohankkeet sekä viimeksi globalisaation vaikutukset elinkeinoihin, yli-

rajaiseen yhteistyöhön ja kansainväliseen lainsäädäntöön. Arjen tasolla perhe on kuitenkin se paikka, jossa kaikki nämä muutokset näkyvät ja joihin on otettava kantaa kielivalintojen näkökulmasta. Muutaman kielen osalta pohjoismaiden vähemmistökielipolitiikka on johtanut vahvojen kieltä tukevien infrastruktuurien luomiseen ja aktiiviseen kielenelvytyspolitiikkaan (Huss, 2008b; Pietikäinen, 2008a) – tarjolla on ainakin jonkin verran koulutusta, opetusta, taidetta, kirjallisuutta tai muuta toimintaa vähemmistökielillä. Yksilöt ja perheet ovat nyt avainasemassa: kielen säilyminen riippuu suurelta osin siitä, haluavatko ja pystyvätkö he käyttämään kielellisiä oikeuksiaan.

Yksilön kielelliset repertuaarit, jotka koostuvat erilaisista kielistä, murteista ja kielenkäytön tilannekohtaisista varianteista juontavat paljolti - joskaan ei toki kokonaan - juurensa perheen historiasta, käytänteistä, arvoista ja arjesta. Perhe voi jättää perinnöksi kaksi tai useampia kieliä silloin kun vanhemmat puhuvat eri kieliä ja käyttävät niitä lastensa kanssa säännöllisesti. Perhe voi antaa myös kielen, jota ympäristössä ei juuri muuten käytetä (esim. maahanmuuttajaperheissä tai kielivähemmistöjä edustavissa perheissä). Perheen myötä lapsi voi saada uuden kielen myös silloin kun perhe elämäntapansa tai työn kautta liikkuu maailmalla (ns. ekspatriaatit). Perheessä voidaan sijoittaa lapsen kielikasvatukseen valitsemalla lapselle päiväkotitai koulu, jossa hän voi opiskella muulla kuin perheen omalla kielellä (esim. kielilylpy, kielipesä, vieraalla kielellä opettaminen).

MONIKIELISYYS: TUTKIMUKSEN TYÖKALUJA

Etnografia ja sen visuaaliset keinot

Monikielisen arjen tutkimuksessa ovat viime aikoina nousseet esiin etnografiset lähestymistavat. Ne painottavat arjen kulun, mer-

kitysten ja järjestysten tarkastelua yksilön ja yhteisön omista kokemuksista ja logiikoista käsin. Käytännössä etnografinen lähestymistapa tarkoittaa usein myös tutkijan omaa osallisuutta – kentällä oloa - aineiston keruussa ja sen tulkinnessa (Lappalainen ym. 2007). Monikielisydestä kiinnostuneen etnografin kentät ovat monet: esimerkiksi koulu, luokahuone, nuorten harrastusyhteisöt, verkko-yhteisöt – ja tietenkin myös perhe. Näillä kentillä tutkija voi havainnoida, kysellä, jututtaa ja tehdä muistiinpanoja, nauhoittaa ja kuvata.

Yksi etnografinen tapa tutkia monikielisyttä on pyytää tutkittavaa itseään tuottamaan aineistoa, esimerkiksi kirjoittamalla tarinoita kielistään tai muisteluita kielenoppimisestaan, pitämään kielipäiväkirjaa (Jones ym., 2000). Myös visuaalisen aineiston tuottaminen on mahdollista. Tutkittavaa voi pyytää esimerkiksi ottamaan valokuvia hänelle tärkeistä ja merkittävistä kielenkäyttötilanteista (Hodge & Jones, 2000; Pietikäinen, 2008a), tekemään kuvakollaaseja monikielisestä arjesta tai piirtämään kieliverkostojaan (Pietikäinen, 2008b; Salo, 2008). Tutkimushenkilöä voi myös pyytää esittelemään tavaran tai esineen, joka liittyy hänen kielimuistoihinsa tai –kokemuksiinsa (Lane, 2006).

Visuaalisuuden voima monikielisyden tutkimuksessa perustuu kuvien, piirustusten ja esineiden kykyyn tallentaa, tehdä näkyväksi ja jäsentää monikielisyden kokemuksia ja arkea (vrt. Pietikäinen, 2008a; Savolainen, 2004). Ne voivat esimerkiksi kuvata kielten välisiä suhteita, monikielisiä käytänteitä tai kertoa identiteetin eri puolista sekä kieliyhteisön yhteisestä historiasta ja tämän päivän arjesta. Visuaalinen kuva rajaa yhden hetken tai tilanteen ympäröivän todellisuuden jatkumosta ja tarjoaa sen tarkasteltavaksi ja pohdittavaksi niin tekijälle itselleen kuin tutkijalle - tai vaikkapa opettajalle tai vanhemmalle. Kuvaa voi lähestyä sen tekijän tai näkijän näkökulmasta

tai sitä voi katsoa erilaisten prosessien ja käytänteiden peilauspintana. Tutkimuksessa sitä voi käyttää myös haastattelun tai tarinoinnin kimmokkeena.

Kuva kiteyttää, pelkistää ja rajaa asioita – vaikka sattumanvaraisestikin. Se voi tehdä näkyväksi arjen juoksussa piiloon jääviä asioita – kuvaa tai piirustusta katsomalla voi itsekin tiedostaa omia käytänteitään ja löytää piiloon jääneitä kokemuksiaan. Kuva tarjoaa myös muille mahdollisuuden nähdä omia kokemuksia ja tunteita. Visuaalinen esitys voi auttaa abstraktien asioiden selkeyttämisessä ja kokemusten, tunteiden ja näkemysten jäsentämisessä ja ilmaisemisessa – vaikeasti sanallistettavat asiat voivat olla joskus helpommin kuvattavissa ja kerrottavissa visuaalisuuden keinoin. Kuva tarjoaa siis tilaisuuden myös reflektointiin ja muutokseen (vrt. Savolainen, 2004; Seppänen, 2001).

Visuaalisen aineiston käytön taustalla voidaan nähdä myös halua kehittää yhteisöllisiä ja dialogisia lähestymistapoja monikielisyden tutkimuksessa ja kielentutkimuksessa laajemminkin. Visuaalisen, tutkimushenkilöiden itsensä tuottaman aineiston avulla mahdollistuu heidän aktiivinen osallistumisensa tutkimukseen ja heidän oman äänensä kuuluminen ja kuuleminen. Tavoitteena on tietoisuuden herättäminen omista tai vallitsevista toimintatavoista, niiden reflektointi ja arviointi sekä mahdollisten muutosprosessien käynnistäminen ja vahvistaminen. Monikielisyden tutkimuksessa tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että ihminen tulee tietoisemmaksi omista kieliresursseistaan, niiden käytöstä ja sitä rajoittavista tekijöistä.

Kellotaulutehtävä: tapaustutkimus monikielisen perheen arjesta

Yksi visuaalinen työkalu monikielisyden tutkimuksessa on myös **kellotaulutehtävä**, josta kerromme tässä artikkelissa tarkemmin.

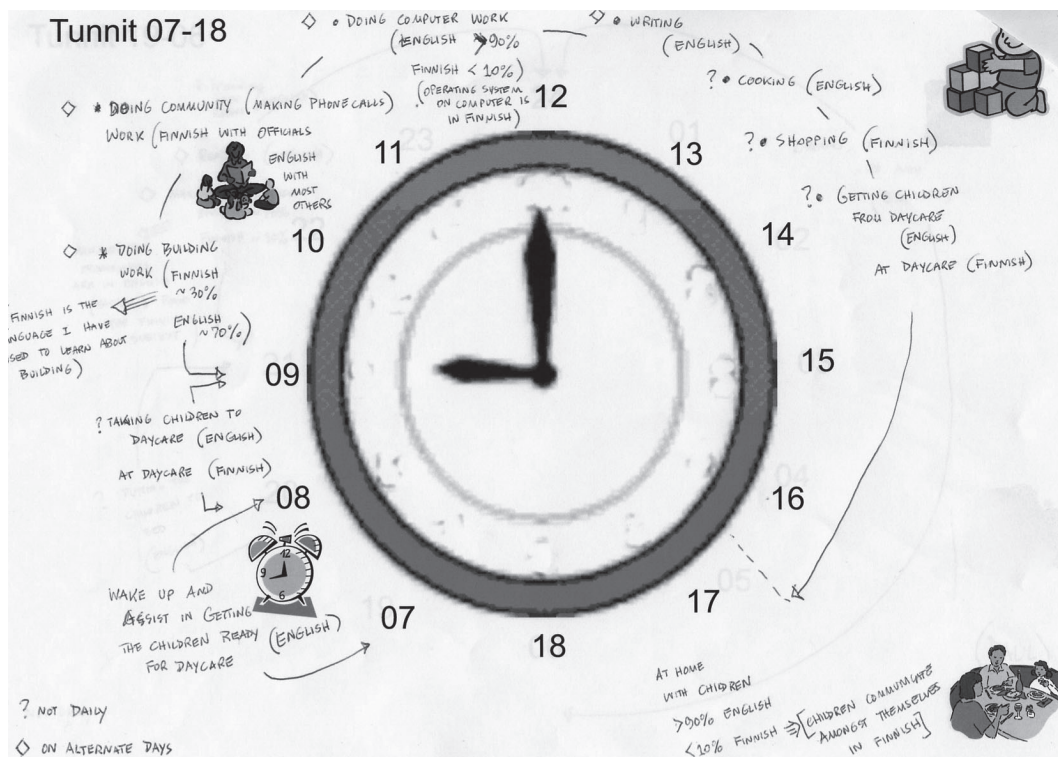
Yksinkertaisimmillaan tehtävä tarkoittaa sitä, että tutkittavalle henkilölle annetaan piirustus tai kuva, joka esittää kellotaulua. Tehtävän voi tavallaan ymmärtää visuaaliseksi kielipäiväkirjaksi (Martin-Jones & Jones, 2000), tavaksi, jonka avulla tutkimushenkilö voi seurata kielenkäyttöään ja tulla tietoisemmaksi siitä. Tehtävänannossa tutkittavaa pyydetään kirjoittamaan kellotauluun milloin ja kenen kanssa hän on eri kieliä käyttänyt (ks. Satchwell, 2005; Luosujärvi, 2008; Sirkeinen, 2008).

Oma esimerkkimme on Suomessa asuvasta viisihenkisestä perheestä, jonka käyttökielinä ovat suomi ja englanti. Pyysimme jokaisesta perheenjäsenestä – äitiä, isää ja kolmea alle 11-vuotiasta lasta - täyttämään omat kellotaulunsa itsenäisesti ja merkitsemään siihen, mihin aikaan he käyttivät mitään kieltä, kenen

kanssa he sitä käyttivät ja millainen tilanne oli. Jokaisella perheenjäsenellä oli kaksi kellotaulua piirrettävänä: toiseen he merkitsivät tapahtumat välillä klo 7-18 ja toiseen välillä klo 19-06. Veimme kellotaulumonisteet perheelle etukäteen, ja heillä oli siis aikaa rauhasa piirtää päivänsä. Kellotaulun lisäksi monisteissa oli muutama kuvaikoni valmiina havainnollistamassa, millaisia toimintoja kellon voi merkitä. Viikkoa myöhemmin haastattelimme perhettä, ja haastattelun lähtökohtana olivat perheenjäsenien piirtämät kellotaulut. Haastattelihoita oli kaksi. Esimerkissä 1 kuvataan perheen isän Johnin ”kello”:

Parhaimmillaan kellotaulu luo kattavan kuvan kielten rooleista eri toiminnoissa vuorokauden aikana. Se myös hahmottaa kielenkäyttäjän sosiaalista verkostoa, ja eri rooleja kieliyhteisissä. Tehtävän tekeminen saattaa

Esimerkki 1. Aikuisen päivä

herättää tekijänsä pohtimaan omaa kielenkäyttöään ja omia kielikontaktejaan uudella tavalla. Toisaalta tutkimushenkilöt saattavat tulkita kellotaulutehtävää eri tavoin ja ajallinen kuvaus voi myös rajoittaa päivittäisen kielimaiseman kuvausta.

Johnin kello antaa yhdellä silmäyksellä yleiskuvan hänen päivänsä kulusta ja suomen ja englannin roolista ja tehtävistä siinä. Koska Johnin äidinkieli on englanti, hän puhuu lapsille pääasiassa englantia, myös viisivuotiaille Marylle, joka suostuu itse puhumaan vain suomea. Perheen kolme lasta puhuvat keskenään suomea, joten perheen yhteisissä tilanteissa Johnkin välillä käyttää suomea; hänen oman arvionsa mukaan n. 5-10% puheestaan. Kotona suomen kieli on muutenkin läsnä: tietokoneessa on suomenkielinen käyttöjärjestelmä, joten ATK-alalla työskentelevä isä käyttää osin suomea myös työssään. Toisaalta Johnin kielirepertuaariin on vasta Suomessa asuessa tullut uutta sanastoa: perheen taloa remontoidessaan John on tutustunut hänelle uuteen alaan suomeksi. Muuten Johnin kieli kääntyy suomeksi kodin ulkopuolisissa tilanteissa. Suomalaisten viranomaisten kanssa John asioi suomeksi, hoitaa kauppaasiat suomen kielellä, ja käyttää suomea myös viedessään lasta päiväkotiin. Nämä tilanteet ovat ehkä sellaisia, joissa englannin käyttö hankaloittaisi arkea tai olisi jopa mahdotontakin. Toisaalta, John on hyvin integroitunut suomalaiseen yhteiskuntaan ja on halukas käyttämään suomea suomalaisten kanssa. Haastattellessamme perhettä John teki paljon suomenkielisiä aloitteita (haastattelijoista toisen äidinkieli oli suomi, toisen englanti, molemmat osasivat kumpaakin kieltä) ja vaikutti ylpeältä suomen kielen taidostaan.

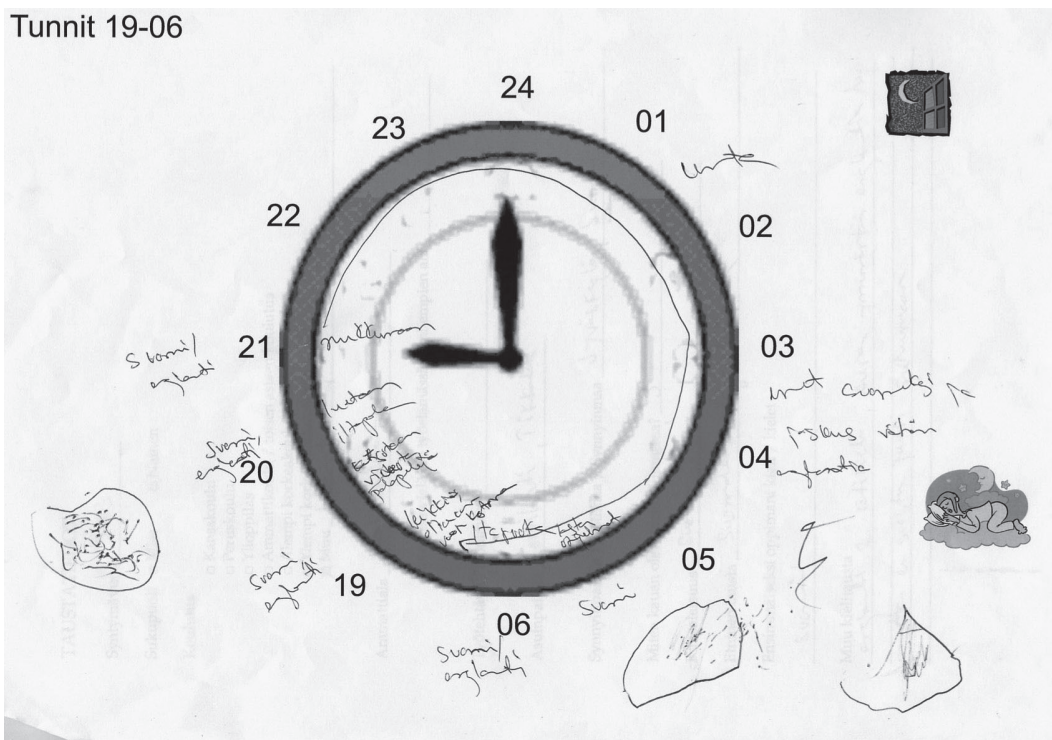
Esimerkin 1 kellotaulutehtävässä John merkitsi muistiin myös tehtävänannon ulkopuolisia asioita. Vaikka ohjeistuksena oli kuvata tyypillistä päivää, tosielämä oli hänen käsityksensä mukaan usein niin vaihtelevaa, että

tyypillistä tai 'normaalia' päivää oli hankala löytää. Siksi hän päätyi merkitsemään sekä päivittäin toistuvat että myös harvinaisemat tilanteet. Tämä tuo lisätietoa eri kielitilanteista, ja auttaa tulkitsemaan eri tilanteiden painoarvoa. Tässä kuvauksessa on osin kaksikielisiä tilanteita, mikä lienee varsin tavallista monikielisissä perheissä ja yhteisöissä. Näiden kuvauksessa John on päätenyt merkitsemään arvionsa eri kielten prosenttiosuuksista. Osin kuva kertoo hyvin myös sen, keiden kanssa John kussakin tilanteessa keskustelee, mutta osin se jää hieman hämäräksi, esimerkiksi onko ruuanlaittoenglanti reseptin lukua vai vaimon kanssa jutustelua. Kellotaulutehtävä luo kuitenkin hyvän pohjan haastattelulle, jossa kielenkäytön roolit ja keskustelukumppanit tarkentuvat haastattelukysymysten avulla. Toisaalta, vaikka haastateltava ei olisikaan merkinnyt tarkasti, miten päivittäisiä tilanteet ovat, sitäkin voi haastattelussa tarkentaa.

Tämän perheen haastattelussa kellotaulut toimivat hyvin haastattelun pontimena, ja kellotaulujen piirtäminen oli herättänyt kielipohdintoja perheen kesken jo ennen haastattelua. Koska sekä lapset että vanhemmat täyttivät omat taulunsa, perhe pääsi keskustelemaan siitä, miten eri perheenjäsenet samoja kielenkäyttötilanteita havainnoivat ja kokevat. Tässä perheessä tämä onnistui hyvin, ja myös haastattelussa jokainen perheenjäsen sai suunvuoron ja kertoi itsenäisesti omasta kellotaulustaan ja kielenkäytöstään. Toisaalta myös vanhemmat pääsivät näin osallisiksi lasten kielenkäyttökokemuksista vaikkapa koulussa. Koska nuorin lapsista, Mary oli viisivuotias, vanhemmat avustivat häntä kellotaulun kirjaamisessa (esimerkki 2).

Esimerkin 2 mukaan Maryn ilta kotona päivähoidosta tultua on varsin tasapuolisesti kaksikielinen, koska vanhemmista toinen puhuu äidinkielenään suomea ja toinen englantia. Maryn päiväajan kellotaulu oli varsin suomipainotteinen, koska päivähoitopaikka

Esimerkki 2. Lapsen päivä

on suomenkielinen ja kaverit siellä puhuvat vain suomea. Tämä suomi-painotus selittänee osin myös unien suomenkielisyden. Mary toisaalta itsekin haluaa keskittyä suomeen. Koska hän tietää isän ymmärtävän suomea, Mary ei suostu englantia puhumaan. Toisaalta, kun isä puhuu lapsille englantia, Mary ymmärtää vaivatta. Kielenkäytön nyanssit ja taustatekijät saavat lisävalaistusta haastattelussa: niiden kuvaamiseen kellotaulutehtävä yksinään ei riitä.

Kellotaulutehtävää voi tulkita ja hyödyntää monin eri tavoin. Parhaimmillaan jo pelkkä piirrostehtävä antaa tutkijalle suhteellisen kattavan kuvan tutkittavien omista käsityksistä siitä, millaista roolia eri kielet näyttelevät eri toiminnoissa yhden vuorokauden aikana, kuten kuvauksesta esimerkissä 1 näkyy. Aktiviteetti voi myös auttaa hahmottamaan

kielenkäyttäjän sosiaalista verkostoa, ja eri hänen eri roolejaan kieliyhteisöissä. Tehtävän tekeminen saattaa myös herättää tekijänsä pohtimaan omaa kielenkäyttöään ja omia kielikontaktejaan uudella tavalla; sen avulla voi identifoida omia käytänteitä, niiden ehtoja ja seuraamuksia.

Kellotaulutehtävän käytön tausta-ajatukse-
na on kielellisten toimintojen konkreettisuus: kaikki toiminta tapahtuu aina tiettyjen ihmisten kanssa, tietyssä paikassa, tiettyyn aikaan. Siinä missä paikat ja ihmiskontaktit voivat vaihdella päivästä ja yksilöstä toiseen, aika on kuitenkin meille kaikille yhteisesti jaettu. Tapahtumien jäsentäminen ajallisesti – tässä tapauksessa siis niiden kuvaaminen vuorokauden ja kellotaulun avulla – tarjoaa yhden lähtökohdan tutkia monikielistä arkea (vrt. Satchwell, 2005). Kuten Sirkeinen (2008:24)

toteaa, kukin käy päivänsä aikana läpi kunkin kellonlyömän, ja juuri kyseinen yhteisyys tekee ajasta hyvän yhteisen lähtökohdan ja rungon keskustelulle monikielisydestä. Vastaavantyyppisiä ajallisia esitystapoja, jotka auttavat tutkimushenkilöitä jäsentämään omia kokemuksiaan ja käytänteitään voi laatia myös pidemmälle aikavälille – esimerkiksi pyytämällä tutkittavia esittämään oma elämänsä ja sen monikielisyyskokemukset visuaalisin keinoin.

Parhaimmillaan oman kielenkäytön kirjaaminen saa pohtimaan kieltä ja omaa kielimaailmaa laajemminkin. Esimerkiksi Johnin ja Maryn perheessä tehtävästä sukeutui pohdintaa siitä, millaisiin arkipäivän tilanteisiin kieliä käytetään. Perheen äiti havaitsi käyttävänsä koko perheen yhteisissä tilanteissa äidinkieltään suomea lähinnä lasten komentamiseen ja englantia muuhun kanssakäymiseen. Haastattelussa hän jo kertoi kiinnostavansa tietoisesti huomiota siihen, että suomesta ei tule moitteiden kieli. Toisaalta perheessä pohdittiin lasten erilaista suhdetta perheen eri kieliin, joka tässä tapauksessa ilmeni lähinnä nuorimmaisena, Maryn haluttomuutena puhua englantia.

Yllä raportoimassamme tapauksessa toinen perheen pääkielistä oli siis englanti. Englanti on Suomessa laajalti käytetty (ks. Leppänen ym., 2008), sitä osataan varsin kattavasti ja sen osaamista pidetään liki poikkeuksetta hyödyllisenä ja välttämättömänä. Vaikka perheen isä useinkin voisi turvautua englantiin, hänen kellotaulunsa ja tehtävänsä tuntuvat osoittavan, että hän arvostaa monikielisyyttä työelämässään ja kanssakäymisessään suomalaisten kanssa. Sama kaksikielisyysarvostus näyttäytynee myös perheen sisäisessä kielenkäytössä, jossa lasten kaksikieliseksi kasvamiseen on panostettu. Tapauksemme kuvaa siis suhteellisen mutkatonta monikielisyyttä, jossa molempia kieliä ja monikielisyyttä arvoste-

taan niin perheen sisällä kuin sen useimmissa ulkoisissa suhteissakin.

Perheiden monikielisyys ei kuitenkaan ole vain yhdenlaista eikä perheen kielipolitiikka riipu vain ja ainoastaan perheenjäsenten päätöksestä. Kielten käyttöä mahdollistavat ja rajoittavat asuinpaikan ja koko kieliyhteisön kielelliset käytänteet, lait ja asetukset, arvot ja asenteet. Edes suomen ja ruotsin käyttö kaksikielisessä Suomessa ei ole kaikkialla samanlaista. Esimerkiksi Luosujärven (2008) tutkielma kertoo miten suomen ja ruotsin kielten käyttö toteutuu silloin kun perheen asuinpaikka on pääosin suomenkielinen. Vaikka perheen sisällä tuetaan lasten kaksikielisyyttä, molempien kielten käyttäminen ympäristössä ei aina onnistu tai rajoittuu tiettyihin ydinkontakteihin. Pääosin suomenkielisessä ympäristössä kohdataan sekä negatiivisia (ruotsin kieli ”pakoruotsina”) että positiivisia (kaksikielisyys ”eksoottisena”) reaktioita ruotsin kieleen ja kaksikielisyyteen, ja nämä puolestaan vaikuttavat siihen, kuinka esimerkiksi perheen lapset haluavat tuoda esiin kaksikielisyyttään.

LOPUKSI

Kellotehtävä tuntuu sopivan kaikessa konkreettisuudessaan sekä lasten että aikuisten kielellisen vuorokauden kuvaamiseen. Lastenkin näyttää olevan kohtuullisen helppoa hahmottaa päiväntulkua ja sen kielellisiä tapahtumia, ja kertoa niistä piirroksen avulla haastattelijalle. Kellotaulun avulla saadaan suhteellisen kattava kuva myös aikuisen koko vuorokaudesta, kun jokapäiväiset kotiaskareet tai vaikkapa yöunet hahmottuvat nekin kielenkäyttötilanteiksi, joissa eri kielet ovat läsnä eri rooleissa. Tehtävän ohjeistusta voi vaihdella ja pyytää tutkittavia kirjaamaan tiettyjä tutkimuksen kannalta keskeisiä asioita - esimerkiksi keskustelukumppaneita tai mediankäyttöä.

Tutkittavia voi myös pyytää tarkemmin erittelemään mitkä tapahtumista ovat toistuvia tai päivittäisiä, mitkä harvemmin tapahtuvia tai mitkä kuuluvat arkeen, mitkä mahdollisesti vapaa-aikaan tai lomapäiviin.

Tutkimuksessa kellotaulutehtävä toimii useammalla tasolla. Yhtäältä se tekee näkyväksi tehtävän tekijälle itselleen millaista osaa eri kielet näyttävät hänen arjessaan. Jo tämä voi tarjota tutkittaville oivalluksen paikkoja – itse ei olekaan huomannut kuinka paljon tai vähän tiettyä kieltä käyttää. Kellotaulun avulla on myös ehkä helpompi konkreettisesti hahmottaa millaisia toimintoja mihinkin kieleen liittyy sekä keiden kanssa ja millaisia tilanteissa niitä käytetään. Samoin on mahdollista tarkastella omaa taitoaan kyseisessä kielessä: käytätkö tätä kieltä vain asiointifraaseihin vai työskentelenkö vaativissa asiantuntijatehtävissä. Menetelmä lähtee myös liikkeelle tutkimushenkilöiden omista havainnoista ja niiden kirjaamisesta ja pyrkii tuomaan heidän omaa ääntään kuuluville – tai tässä tapauksessa oikeastaan näkyville. Tehtävän voi tehdä ennen haastattelua ilman aikarajoituksia ja näin ollen tutkittava itse voi valita kuinka kauan hän kuluttaa tehtävään ja kuinka syvällisesti hän siihen paneutuu. Toisaalta toimintojen piirtäminen kellotauluun toimii myös ”siltana” tutkittavan kokemuksen ja tutkijan ja tutkimustilanteen välillä: kellotaulun tarkastelu yhdessä tutkijan kanssa toimii keskustelun virikkeenä. Tutkimushenkilöiden havaintoja voidaan siis edelleen eritellä yksilö- tai ryhmähaastattelussa – tässä tapauksessa joko koko perheen kesken tai eri perheenjäsenten haastattelussa. Tehtävän käyttöön liittyy tietysti kysymyksiä, joihin emme tässä ole puuttuneet: esimerkiksi se, onko tehtävä kulttuurista riippumaton vai vaikuttaako mahdollisesti erilainen tapa hahmottaa aikaa tehtävän tekemiseen.

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet monikielisyttä yhden aineistonkeruun menetel-

män kannalta. Kellotehtävä voi mielestämme valottaa perheiden monikielistä arkea ja siihen kietoutuvia arjen, yhteisön ja yhteiskunnan prosesseja. Teoreettisena lähtökohtanamme oli, että perheen kielenkäytössä ja arjessa yksilöllinen kietoutuu yhteisölliseen erilaisten dynaamisten suhteiden ja roolien kentässä. Perheen kielivalinnat ja kielten käyttö nivoutuvat moniin yhteiskunnallisiin tekijöihin, jotka asettavat sille reunaehdoja: kielipoliittikkaan, kielikoulutukseen, kielellisiin oikeuksiin tai kieliasenteisiin. Mutta samalla se on yksilöiden toimintaa kielen avulla ja näin ollen esimerkiksi monikieliseksi kasvamista ja erilaisia, monikielisiä kielen taitoja. Olemme myös halunneet tuoda esiin näkökulmaa, jonka mukaan monikielisyys toteutuu monimuotoisena. Ei ole yhtä ainoaa tapaa kasvaa monikieliseksi, eikä yhtä ainoaa tapaa hahmottaa miten yhteiskunnallinen monikielisyys toteutuu. Tutkimuksessa olisi siis tärkeää paneutua myös tähän moninaisuuteen. Tässä artikkelissa esittelimme yhtä aineistonkeruun menetelmää, joka sekä visuaalista esittämistä että verbaalista kerrontaa yhdistämällä voi tarjota näkökulmia siihen miten monikielisyys ”ruohonjuuritasolla” ja ihmisten itsensä kokemana toteutuu.

LÄHTEET

- Aikio-Puoskari, U. (2006). *Raportti saamelaisopetuksesta pohjoismaiden peruskouluissa*. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Baker, C. (2000). *A parents' and teachers' guide to bilingualism*. 2. painos. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Barkhuizen, G. (2006). Immigrant parents' perceptions of their children's language practices: Afrikaans speakers living in New Zealand. *Language awareness*, 15, 63–79.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Bronfenbrenner, U. (1993). The ecology of cognitive development: Research models and fugitive findings. Teoksessa R. Wozniak & K.W. Fischer (toim.), *Development in context: Acting and thinking in specific environments*, (s. 3–44). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cools, C. (2004). *Relational dialectics: Theoretical considerations on intercultural couples*. Lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos, puheviestintä.
- Cruikshank, K. (2004). Literacy in multilingual contexts: change in teenagers reading and writing. *Language and Education*, 18, 459–478.
- Dufva, H., Suni, M., Aro, M. & Salo, O.-P. (tulossa). Languages as objects of learning: language learning as a case of multilingualism. Esitelmä konferenssissa Mediating multilingualism; Meanings and modalities. Jyväskylä 2.–5.6. 2008. Lähetetty julkaistavaksi konferenssin kokoomajulkaisuun.
- Fishman, J. (1991). *Reversing language shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Herberts, K. (1991). *Tolv tvåspråkiga familjer*. Turku: Institutet för finlandssvensk samhällsforskning.
- Herberts, K. (1997). Språkplanering i tvåspråkiga familjer. Teoksessa K. Herberts, C. Laurén, U. Laurén & S. Strömman (toim.), *Flerspråkighetens dimensioner*. Individ, familj och samhälle. (s. 135–159). Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja.
- Hodge, R. & Jones, K. (2000). Photography in collaborative research on multilingual literacy practices: images and understandings of researcher and researched. Teoksessa M. Martin-Jones & K. Jones (toim.), *Multilingual literacies*, (s. 299–318). Amsterdam: John Benjamins.
- Hoffmann, C. & Ytsma, J. (toim.). (2004). *Trilingualism in family, school and community*. Clevedon: Multilingual Matters Limited.
- Huss, L. (2008a). Scandinavian minority language policies in transition: The impact of the European charter for regional or minority languages in Norway and Sweden. Teoksessa K. A. King, N. Schilling-Estes, L. Fogle, L. Lyn, J. Jia & B. Soukup (toim.), *Sustaining linguistic diversity. Endangered and minority languages and language varieties*, (s.129–144). Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Huss, L. (2008b). Researching language loss and revitalization. Teoksessa K. A. King & N. H. Hornberger (toim.), *Encyclopedia of language and education. Volume 10: Research methods in language and education*, 2. painos, (s.69–81). Springer Science.
- Hymes, D. (1974). *Foundations of sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Jones, K., Martin-Jones, M. & Bhatt, A. (2000). Constructing a critical, dialogic approach to research on multilingual literacy: participant diaries and diary interviews. Teoksessa M. Martin-Jones & K. Jones (toim.), *Multilingual literacies*. (s. 319–352). Amsterdam: John Benjamins.
- Lane, P. (2006). *A tale of two towns: A comparative study of language and culture contact*. Väitöskirjatutkimus. Faculty of Humanities, University of Oslo.
- Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E. & Tolonen, T. (2007). (toim.). *Etnografia metodologiana. Lähtökohdista koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Launonen, K. (2008). Alternative communication forum as a genuinely shared language. Teoksessa A. Klippi & K. Launonen (toim.), *Research in logopedics. Speech and language therapy in Finland. (1975–1996)*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Leppänen, S., Nikula, T. & Käätä, L. (2008). (toim.). *Kolmas kotimainen. Lähikuvia englannin käytöstä Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Lämsä, A. (2008). *Saamen kieli pääkaupunkiseudulla*. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 5. Helsinki: Edita.
- Luosujärvi, O. (2008). *“Vad det är exotiskt”. Att vara tvåspråkig, flerspråkig och svenskspråkig och svensk familj och minoritet i Jyväskylä*. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Kielten laitos, ruotsin kieli.
- Martin-Jones, M. & Jones, K. (2000). (toim.). *Multilingual literacies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Muikku-Werner, P. (2007). Kärsii, ei kärsi – parisuhde ja kaksikielisyys. Teoksessa O.-P. Salo, T. Nikula & P. Kalaja (toim.), *Kieli oppimisessa – Language in learning*, (s. 115–136). AFinLAN vuosikirja 2007. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 65. Jyväskylä: AFinLAN.
- Pietikäinen, S. (2008a). Sami in media. Questions of language vitality and cultural hybridisation. *Journal of Multicultural Discourses*, 3, 22–35.

- Pietikäinen, S. (2008b). Researching multilingual visualities: insights from visual ethnography and discourse analysis. Esitelmä konferenssissa *Multilingualism, Discourse and Ethnography*, 7–9.4. 2008, University of Birmingham, Englanti.
- Pietikäinen, S., Alanen, R., Dufva, H., Kalaja, P., Leppänen, S. & Pitkänen-Huhta, A. (2008). Language in Ultima Thule: Multilingualism in the life of a Sami boy. *International journal of multilingualism*, 5, 79–99.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen A. (2009). *Kurssi koh-ti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Piller, I. (2002). *Bilingual couples talk. The discursive construction of hybridity*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Salo, H. (2008). *Jyväskyläläisten maahanmuuttajataustaisten nuorten aikuisten kokemuksia monikielisydestä resurssina*. Pro gradu – tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Kielten laitos, suomen kieli.
- Satchwell, C. (2005). Literacy around the clock: an examination of the clock activity. *Proceedings of 3rd International Conference - What a Difference a Pedagogy Makes: Researching Lifelong Learning & Teaching Conference*. Centre for Research in Lifelong Learning, June 2005.
- Savolainen, M. (2004). Maailman ihanin lapsi – valokuva perheessä. Teoksessa L. Piironen (toim.), *Leikin pikkujättiläinen*, (s.128–144). Helsinki: WSOY.
- Seppänen, J. (2001). *Katseen voima*. Tampere: Vastapaino.
- Sirkeinen, E. (2008). *Monikielisen perheen monikielisyysdiskurssit identiteetin rakentajina*. Pro gradu – tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Kielten laitos, suomen kieli.
- Tuominen, A. (1999). Who decides the home language? A look at multilingual families, *International journal of the sociology of language*, 140, 59–76.
- Yamamoto, M. (2001). *Language use in interlingual families: A Japanese-English sociolinguistic study*. Clevedon: Multilingual Matters Limited.

ⁱ Tämä artikkeli liittyy tutkimushankkeisiin Haltuunoton dialogit: *Dialogisia näkökulmia kielen oppimisen ja opettamisen tutkimukseen* (johtajana Hannele Dufva) ja *Pohjoinen monikielisyys: kielellisen monimuotoisuuden diskurssit, käytänteet ja kokemukset pohjoiskalotilla* (johtajana Sari Pietikäinen) (www.northernmultilingualism.fi). Molempia rahoittaa Suomen Akatemia.

LANGUAGES AROUND THE CLOCK: RESEARCHING MULTILINGUALISM IN FAMILIES

Katja Mäntylä, Department of Languages, University of Jyväskylä
Sari Pietikäinen, Department of Languages, University of Jyväskylä
Hannele Dufva, Department of Languages, University of Jyväskylä

This article focuses on multilingualism in a family. We discuss a data gathering method, clock activity that can be used to document language use situations of different family members in one day. Here, further information has been collected in an interview with the family in which more specific questions on their language use were asked. We introduce one case and through that, present some central methodological observations. We will look at the results in the light of our understanding language use as changing and situational. According to this view, different languages are seen as resources that are either available for language users, or that can, for various reasons, be left unused.

Keywords: Multilingualism, family, research methods, data gathering.